GRGA NOVAK

POLITIČKE PRILIKE U DALMACIJI 1862.–1865.

NARODNI LIST

Dalmatinski su Hrvati i Srbi spoznali 1861. godine da treba da imaju svoje glasilo, i to u prvom redu na talijanskom jeziku, kako bi mogli pridobijati intelektualce za sebe. Ti naime ne samo što su slabo pisali hrvatskim jezikom, nego su ga slabo i razumijevali. Uz to glasilo na talijanskom jeziku trebalo je da bude i prilog na hrvatskom, kako bi mogao da ga čita narod, koji opet talijanski nije nikako razumio.

Poslije potrebnih priprema izabran je za urednika mladi splitski profesor Splićanin Natko Nodilo, koji je upravo bio otpušten iz službe zbog svog otvorenog pristajanja na aneksiju Dalmacije Hrvatskoj. Već se tada bio Nodilo istaknuo kao odličan stilista na talijanskom jeziku. Klaić, Pavlinović i Danilo sporazumješe se, da uredništvo novog lista, kome dadoše ime »Il Nazionale« (»Narodni List«) predadu mladome Nodilu.

1. marta 1862. godine izašao je u Zadru prvi broj »Nazionala«. Na uvodnom mjestu je program lista, koji je potpisao njegov urednik Nodilo. Uz »Nazionale« izašao je i »Prilog k Narodnomu Listu broj 1«. »Slaveni smo« – kaže se u programu – »porieklom, srcem, ljubavlju prama domovini ... Želimo svojoj domovini, da i ona djelovanjem plodonosne slobode, oživi novim životom i da se sloboštine, naviještene carskom diplomom, provedu savjestno u djelo od eksekutivnih organa. Onda narodni značaj ove pokrajine ne će biti više prieporan, nego će stupiti, kao zakoniti gospodar, u svoje neoporecivo pravo ... Narodni List ne traži drugo nego podpunu slobodu za svakoga i da se ukloni svaki pritisak koji je štetan bilo nama bilo komu drugome: *jedna mjera za svakoga,* bit će uvijek naša zastava ... U interesu je Slavena da Austrija bude ujedinjena i jaka, ali i da u isto vrijeme udovolji pravednim željama raznih plemena, koja u njoj pribivaju, a da jedan narod ne prevagne nad drugim. U tom slučaju i nama dalmatinskim Slavenima bit će dozvoljeno da čvrstim uzlom stisnemo vezu, koja nas do sada spaja samo po krvi i po jeziku, sa našom braćom u Hrvatskoj ...

Mi ćemo poštivati prava manjine od 15–20.000 onih koji u našoj zemlji govore talijanskim jezikom ... Tražimo da prestane svaki privilegij na čiju bilo korist. Slaveni Dalmacije ... traže kao nezastarivo pravo slobodan razvitak svoje narodnosti ... Zato traže *jednakopravnost* za oba jezika, ali ne jednakopravnost suhoparno zaključenu u saboru, već djelom provedenu u školama i postepeno u sudovima i upravi ...«

Govoreći o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom kaže se u programu Narodnoga Lista: »Onda će i nami Slovjenima dalmatinskim biti dopušteno stegnuti tiešnjim uzljem svezu, koja nas do sada veže s našom braćom Hrvatskom samo po krvi i jeziku. Naročito smo rekli s braćom, neka se poznade, da nam ne sakriva istinu nerazborna mržnja proti imenu onoga puka, koj je jurve u cieni pred svimi onimi, kojim kuca rodoljubno srce u prsijuh. Hrvati govore i pišu našim jezikom, kojemu Božie providjenje rek bi da je odredilo sjajnu budućnost; oni su niekada dielili s nami zgode i udes isti u sreći i nesreći; oni su sahranili neporušene diedinske slobode, za kojimi bio je ugasio na dugo vrieme i samu želju u dalmatinskih srdcih onaj, koj je htio da budu ne prosvietljeni ljudi, nego samo željezne mišice, koje bi na tudju korist vojevale; oni su sa Srbi od koliena do koliena ostavili u junačkih piesmah uspomenu stare slave i staroga imena, koje nam je svim jamstvo bolje budućnosti; oni napokon pružaju nam sada bratinsku desnicu, da s nami ujedno posiju sieme uljudnosti po varvarskih zemljah istočnih, po onom groblju živih ljudih, s kojega iza pet tamnih viekovah rekbi, da je zapad naumio sadrieti smrtnu koprenu otmanskoga varvarstva. A za sve to što nam pitaju za izmienu Hrvati? Pitaju da se povratimo na maticu, ukriepivši se u ćutnji naše narodnosti, i mole nas da promienimo sadašnje praviteljstvo dalmatinsko s dugoviečnimi slobodami ustava narodnoga. Niti oni zato hoće da mi zabacimo naše običaje, da porušimo naše zastave, da zaboravimo drugi jezik, što je u Dalmaciji napriedniji u učenosti.«

Na kraju poziva »Narodni List« svakoga, a naročito omladinu na suradnju.

I dalmatinska se omladina odazvala. Ona, odgojena u Italiji ili čitajući o talijanskim događajima, koji su još uvijek oduševljavali ne samo Talijane, nego svakog čovjeka, koji je težio za slobodom, i poticali u omladini ljubav za svoju narodnost, prenosila je tu ljubav na svoj narod. U drugom broju »Nazionala« piše splitski odvjetnik mladi Kosta Vojnović članak »Dei diritti e dei doveri dell'opposizione dirimpetto al publico potere e ai privati« – »O pravima i dužnostima opozicije prema vlasti i privatnicima«. Zatim se javljaju u »Nazionalu« St. Ljubiša, sa svojim dopisom iz Beča, a onda dopisnici iz Zagreba, Rijeke, Splita, Dubrovnika, Beograda, Cetinja. Stalni su suradnici »Nazionala« i »Narodnoga Lista« Klaić i Pavlinović, a onda nalazimo članke skoro svih istaknutih dalmatinskih narodnih prvaka: Nika Pucića, Orsata (Meda) Pucića, Nikše Gradija, Lovre Montija, Dra Antonietti ja, Matije Bana, Vinka Milića, Vlaha Bogdana, i tolikih drugih.

Lako je bilo sa člancima za »Nazionale«, jer je sva dalmatinska inteligencija znala pisati talijanski, ali je teško išlo sa člancima za »Narodni List«, jer je bilo malo njih, koji su znali dobro pisati narodnim jezikom. »Narodni List« uređivao je pop Ivan Danilo. Uz njega je bio don Mijo Pavlinović, a kao njihov pomoćnik bio je mladi đak Lazo Tomanović, kasniji crnogorski ministar. Na tu trojicu padala je sva težina posla.

Odmah s početka počinje polemika između »Nazionala« i dalmatinskih autonomaša, ali prava polemika plane u 22. broju »Nazionala« između mladog Nodila i velikog starine Tommasea. Povod ove polemike bio je taj, što je »La Voce Dalmatica« htijući pobijati »Nazionale«, donosila pojedine izvatke iz Tommaseovih spisa, u kojima je on zagovarao autonomiju Dalmacije i posebnu »dalmatinsku« narodnost. Na to je »Nazionale« odgovorio: »Dalmatinska narodnost može da bude izvrsno otkriće na pr. za jednu saborsku većinu, koja želeći osloniti svoje autonomne težnje na nacionalnu bazu, a ne nalazeći ni jednu pozitivnu, stvara umišljenu, prosto za svoju uporabu; ali ko poštiva kao narodnost veliku ljudsku zadrugu, koja će slavna po djelovanju, po knjizi i po velikoj individualnoj misiji u naprednom razvitku ljudske zajednice živjeti životom vjekova, tome će onaj naziv ostati uvijek smiješan. Ako Dalmatinci hoće da zauzmu mjesto među narodima, sada kada se Evropa po narodnostima preuređuje, neće ga nikada zauzeti kao Dalmatinci, već treba da se stope s onim plemenima, koja su im po jeziku i porijeklu najbliža.« Članak završava: »Zašto nas slavni Tommaseo hoće da dijeli više nego nas je Gospod Bog podijelio?«

Na ovaj članak odgovorio je Tommaseo u »La Voce Dalmatica« onako, kako je samo on znao samosvijesno i oštro odgovarati.

Tommaseo, ma da je bio navikao na polemiku s talijanskim književnicima, opet se nije nadao, da će morati da polemizira s Dalmatincima, od kojih je uvijek bio skoro bez izuzetka obožavan. Ali Nodilo se nije nimalo pobojao, da Tommaseu odgovori. »Izjavljujem« – piše on – »da sam navikao, premda zazirem od smiješne oholosti, gledati u lice svakomu, ne isključujući ni nepogrešivog Tommasea, i da ja, koji nisam napisao u mom životu ništa, pa ni jednu broširu s posvetom, već samo nekoliko novinskih članaka, koji se danas rađaju, a sutra umiru, a ne bih ni sada uopće pisao, da me ono, što ja smatram građanskom dužnošću, nije pozvalo da preuzmem uredništvo »Nazionala«, ne težim nipošto za besmrtnošću; tim više što smatram da djelovanje vrijedi više od svih riječi izrečenih i napisanih, pa makar ih bilo toliko, da se uzmogne sastaviti riječnik ... U »Nazionalu« sarađuju mladi ljudi, čija riječ koji put iz nabujala osjećaja, može i preći pravu mjeru, ne biti u skladu sa koncepcijom misli i pričiniti se, osobito starijima retorikom; – ali pričina prestaje, kad se uvaži, da mladost obično ne izmišlja osjećaje, kojih nema; može da bude prkosna, ali ju ispričavaju godine; može da bude i ujedljiva, (ne budalasta, kao što kaže slavni Tommaseo, jer se u tom slučaju on sigurno ne bi rasrdio), ali joj diže oštrinu želja

za dobrim i slobodom, kojom je, i po priznanju samih nezadrtih protivnika, prožet »Nazionale«.

Ta polemika između Tommasea i Nodila urodila je neočekivanim plodom. Autonomaši nisu mogli da pomisle, da se jedan mladi čovjek usuđuje da suprostavi velikom Tommaseu, da ga čak i ironizira, pa su po cijeloj Dalmaciji ustali protiv »Nazionala«. Oni su tražili da protiv ovakva Nodilova pisanja prosvjeduju općine i društva, a da se »Nazionale« izbaci iz »Casina« i »Gabinetta di lettura«. Na jedan takav napadaj iz Šibenika odgovara Nodilo u »Nazionalu«: »Ko smatra, da u slobodnim vremenima nije meni dopušteno da raspravljam o političkim razlozima bilo čijim, i da branim u mome listu prava naroda, kome pripadam, protiv auktoriteta i imena i većeg od Tommasea, taj je podlac i nedostojan imena slobodna gradjanina.«

Ali, ako su se autonomaši našli složni u napadaju na »Nazionale« i Nodila, složila je ta stvar i s druge strane Hrvate i Srbe, i oni su javno izrazili Nodilu svoje priznanje. *Narodni poslanici* Giorgi, Klaić, Ljubiša, Pavlinović, Pulić, Radulović i Sablić uputiše Nodilu otvoreno pismo, u kom među ostalim kažu: »Samo slijepo i interesirano strančarstvo može iz polemike nastale između vas i g. Nikole Tommasea stvoriti pitanje između njegove i vaše osobe, a ne između grditelja Slavena i »Nazionala«, kojemu je sveta dužnost da odbije grdnju. Mi vam zahvaljivamo u ime naše i Slavena Dalmacije, koje mi zakonito zastupamo na pokrajinskom saboru. Nastavite srčano istim putem; branite prava našeg naroda i jednakom energijom odbijajte svaki nasrtaj na njegovu čast, pa s koje strane dolazio, i vi ćete steći zasluga za slavensku domovinu.« *Studenti* iz Beča i Padove šalju svoje priznanje Nodilu. Na pouzdanici omladine iz Beča nalaze se imena: G. Porlitz, V. Vuleta, M. Kovačević, L. Matić, P. V. Šalinović, A. Serragli, V. Bogdan, J. Cipcić, A. pl. Celio Cega, A. Alačević, L. Alačević, P. Šperac, E. pl. Grisogono, Kulišić, Adamović, B. Bogišić, J. Gjivanović, J. Buzolić, S. Nonveiller, P. Gelčić, A. Belamarić, G. Grančić, Stauber. Na drugoj pouzdanici padovanskih studenata iz Dalmacije potpisani su: M. Luketin, V. Tacconi, D. L. Bortolazzi, V. Stalio, J. Bianchetti, M. Vitezić, M. Pavlović, V. Farolfi, A. Bollini, A. Petranić, J. Kolombatović, I. Nazor. »Dižite visoko« – kažu studenti iz Padove – »narodnu zastavu, koja neka drži budnu svetu vatru, što plamti u našim grudima i koja će nam donijeti pobjedu nad našim neprijateljima.«

I općine, koje su se nalazile u hrvatsko-srpskim rukama poslaše Nodilu svoje pouzdanice, a osim toga pojedine skupine ljudi, neka društva iz Dalmacije, a također i neki iz raznih hrvatskih županija.

Međutim je ta polemika između Tommasea i Nodila urodila i drugim plodom. Autonomaši ljuti na »Nazionale« počeše da *izbacuju* taj list iz raznih »casina« i »gabinetta«, dakle iz društvava, u kojima su se okupljali intelektualci na čitanje i razgovor. Kao razlog izbacivanju »Nazionala« navedoše autonomaši, da to čine zbog toga, što »Nazionale« ne poštuje najvećeg živog Dalmatinca Nikolu Tommasea.

U takvim prilikama nisu dalmatinski Hrvati i Srbi, dotada članovi u tim »casinima« i »gabinettima«, mogli dalje ostati u njima, pa su zaključili da osnuju svoje vlastite čitaonice. Tako je 30. septembra 1862. osnovana prva takva čitaonica *Slavjanska čitaonica« u Splitu.*

Još prije te čitaonice u Splitu osnovana je *»Slavjanska čitaonica«* u Dobroti kraj Kotora. Ona je osnovana 4. maja 1862. nezavisno od onog sukoba Tommaseo–Nodilo, kako se to i vidi iz govora prvog njezina predsjednika Vida Kamenarovića, prilikom njena otvorenja. »Svrha je« – rekao je Vido Kamenarović-ove čitaonice »da se među sobom sastajemo, jedni drugima svoja mniijenja otkrivamo, razlike izravnamo, odluke složno prihvaćamo i tada ćemo i mi moći da položimo na narodni oltar koji cvijet, da podičimo našu otačbinu među inijem sestrama u razvitku nauke i prosvjete, kako se je uvijek dičila junaštvom i krjepošću sinova svojih.«

U Splićane ugledali su se i *zadarski* aneksionisti, i odmah počeše da rade na osnivanju svoje čitaonice. Već 26. decembra 1862. bilo je prijavljeno 50 članova utemeljitelja i izabrana uprava. Za predsjednika bješe izabran dr. F. Danilo, a za članove uprave: Knez Ilija Dede Janković, dr. J. Antonietti, dr. Jovo Medić, knez Manfred Borelli. Svečano otvorenje ove »Narodne čitaonice« u Zadru bilo je *14. februara 1863.* Svečanom otvorenju »Narodne čitaonice« u Zadru prisustvovao je i namjesnik Mamula, nadbiskup Maupas, predsjednik dalmatinskog sabora Petrović, zadarski načelnik Begna, dakle sve sami protivnici sjedinjenja s Hrvatskom, kao Petrović i Begna, koji je u doba sjednice prvog dalmatinskog sabora bio urednik lista »La Voce Dalmatica« i u njemu odlučno istupao protiv sjedinjenja. U doba otvorenja »Narodne čitaonice« u Zadru bilo je u njoj upisano 195 članova iz Zadra i okolice. Štoviše, naveče istoga dana priređen je sjajan ples u zadarskom kazalištu, na kojemu je bilo preko 500 osoba. Bilježeći tu veliku narodnu svečanost u Zadru, napisao je »Nazionale«: »Kad se ovakvo društvo moglo da sabere u Zadru, što se ne bi moglo doživjeti u Splitu, Dubrovniku, Šibeniku, kad bi se samo tamošnji narodni ljudi htjeli ogledati sa svojim protivnicima i otvoreno razviti svetu narodnu zastavu.«

»Nazionale« posta ne samo glasilo svih dalmatinskih Hrvata i Srba, ne vrši on samo unutrašnje prikupljanje, nego upućujući svoje čitatelje na prilike i u Hrvatskoj i Slavoniji, kao i one u susjednim slavenskim turskim pokrajinama Bosni i Hercegovini podržava u njima vjeru, da će jednoga dana sva braća da se nađu u jednoj državi. Tadašnji ustanak kršćana u Hercegovini i Crnoj Gori prati »Nazionale« s velikom pažnjom i pokreće sakupljanje milodara u predmetima potrebnim za ranjenike, a i u novcu. Poziv »Nazionala« naišao je na odziv. U Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru osnovali su se *odbori gospođa,* koje su spremale rublje, i *odbori muškaraca,* koji su kupili milodare u novcu i slali ih ustanicima.

Prilikom procesa braće Vragolov i drugova zauzimao se »Nazionale« za spomenutu braću. Međutim je njima upisivala austrijska vlada u grijeh, što su jedan Vragolov, a i dva druga pobjegli u Hercegovinu k Luki Vukaloviću. Ne mareći nimalo za to mišljenje vlade, »Nazionale« je donio jednu karakterističnu zahvalu ustaničkog vojvode Luke Vukalovića, koja glasi:

»Blagorodni gospodine uredniče!

Primio sam od poznatog prijatelja poslatih mi od vas u bankama fiorinah trista i dvadeset i devet, fiorinah pedeset i tri u srebru, deset franakah, jedan talijer, pô sovrane, četiri cekina i šest i pô napoleona u zlatu, koje ste vi gospodine izvolili sakupiti za sirote i udovice poginuvših za slobodu vojujućih Ercegovacah, ... Daj Bože da u boljem vremenu ljubav našu plemenitoj braći dalmatinskoj svjedočimo ... U Zubcih 8 oktobra 1862.«

Luka Vukalović

DRUGO ZASJEDANJE DALMATINSKOG SABORA GOD. 1863., 1864.

Drugo zasjedanje dalmatinskog sabora počelo je tek 12. januara 1863. godine. Pitanje sjedinjenja bilo je već davno skinuto zasada s dnevnoga reda, a dalmatinski narodnjaci uvidješe, da je potrebno da unutar Dalmacije razviju borbu za jačanje nacionalnog života. Tu je bilo u prvom redu *pitanje hrvatsko-srpskog jezika.* U vezi s time zatraži Pavlinović odmah u drugoj sjednici tog saborskog zasjedanja, da sve zakonske osnove, i one vlade i one zemaljskog odbora, imaju da budu podnesene u dva jezika, t. j. talijanski i hrvatsko-srpski. U trećoj sjednici sabora predložio je dr. Pulić, »da narodni jezik slovinski bude izjednačen pristojno i shodno jeziku talijanskom u učioni i na sudu«. Za njim je Pavlinović predložio, da »bude priznata potpuna ravnopravnost jezika slovinskog s talijanskim u saboru i u pokrajinskom odboru«.

U samom saboru govorili su hrvatski samo Pavlinović i Kulišić, koji su narodni jezik dobro poznavali, a svi su drugi narodnjaci govorili talijanski, jer su se u narodnom jeziku teško izražavali.

Za vrijeme ovog zasjedanja došlo je do bližeg dodira između poslanika narodnjaka i nekih autonomaša, koji su liberalno mislili. Ti autonomaši nisu nikako bili zadovoljni s reakcionarnim pravcem svoje stranke, koji joj je pravac davao Lapenna. To približavanje opazilo se u sjednici 18. marta za vrijeme pretresanja verifikacije izbora Alesanija, tada kotarskog poglavara u Splitu, koji je bio izabran u Sinju pomoću velikih zloupotreba. Narodnjaci su glasali protiv toga, da se Alesaniju mandat ovjeri, a zajedno s njima glasali su autonomaši: Bajamonti, Duplančić, Galvani, Giovannizio, G. Machiedo, Radmili, Serragli i Smer-

chinich. Ali se tom prilikom dogodila i jedna druga stvar, koja je oslabila narodnjake. Episkop Knežević odcijepio se od narodnjaka i glasao za verifikaciju Alesanijeva mandata, pa je tako bio jednak broj glasova za i protiv, i mandat nije ovjerovljen. Pobjeda liberalaca stvorila je nove prilike u dalmatinskom saboru. Ne postoje više dvije stranke, nego su sada tri: narodna stranka, autonomaška i vladina.

Već je 1860. godine zadarska općina izglasala peticiju na cara, da dopusti Tommaseu povratak u domovinu. Sada, 20. marta 1863. godine predložio je jedan od sabora izabrani odbor, da se zamoli car, da pomiluje političke kažnjenike, i dopusti, da se oni, koji su bili izagnani, vrate u domovinu. Napose se u adresi, koju je taj odbor izradio, spominjao Nikola Tommaseo. Sabor je jednoglasno prihvatio predloženu adresu.

Držanje narodnjaka protiv vlade na saboru smetalo je vladi, i ona poče da ih progoni, gdje je mogla i koje je mogla. Dvojicu profesora dra. Miha Klaića i Ivana Danila, koji su bili na službi u Zadru, vlada otpusti, a direktora gimnazije dra. Pulića premjesti u Trento.

Otpuštanje profesora Klaića i Danila izazvalo je ogorčenje u Dalmaciji, i kad je Narodni List predložio, da se Klaiću daruje počasna zlatna medalja, potrebna je svota bila odmah sakupljena. Klaić ju je sa zahvalnošću otklonio, a isto je tako otklonio sličnu medalju Ivan Danilo, kada su mu je htjeli Kaštelanci predati. Vladini progoni čeličili su još više otpor dalmatinskih opozicionara, te su im pribavljali sve više pristaša u narodu.

Doskora je trebalo da osjeti i »Nazionale« i njegov urednik Nodilo posljedice svog opozicionalnog stava. Prilikom rasprave zbog veleizdaje protiv urednika »Ost und West« dra. E. pl. Tkalca zbog nekih članaka, koje je on prenio iz zagrebačkog »Pozora«, praškog »Hlasa«, galičkog »Slova« i zadarskog »Narodnog Lista«, došlo je i do govora o »Narodnom Listu«, i to zbog članka, koji je prenio »Ost und West«, »O narodnosti«, koji je bio napisao Pavlinović. Policija je bila uvjerena, da je članak napisao Medo Pucić. Na raspravi protiv Tkalca bio je pročitan i izvještaj ravnateljstva zadarske policije od 31. oktobra 1862. Tu se kaže, da je vjerojatno pisac onoga članka »poznati emigrant i panslavistički agitator grof Orsat Pozza«. Govoreći pak o samom »Nazionalu« kazivao je spomenuti izvještaj: »Politička tendencija »Nazionala« izazivno je federalistička, na temelju narodnog načela. Potajice pak (a katkad i otvoreno) ide za stvaranjem jugoslavenskog kraljevstva, na temelju čisto narodnom. ...« Zadarska je policija dostavila i drugi jedan dopis odnosno ove stvari i u njemu ispravila svoje ranije mišljenje, da je autor članka Medo Pucić, jer da je sam Mihovil Pavlinović izjavio, da je članak napisao on. Tu se međutim kaže, da se u člancima i dopisima iz Beča piše oštro protiv Reichsrathu i ministru Lasseru. Tendencija je lista takva, da bi se doista na osnovu svih tih članaka zajedno mogao podići proces zbog veleizdaje i bunjenja.

I doista, sada je državno odvjetništvo na traženje policije podiglo tužbu protiv Nodila zbog jednog dopisa iz Rijeke, u kojem su se hvalili gimnazijalci, koji su štrajkovali, jer je bila skinuta slika Štrosmajerova, koja je visjela ispod kraljeve, i zbog jednog drugog dopisa iz Praga, u kom su se opisivale manifestacije, koje su priredili u Pragu češkom rodoljubu Gregru, kad je poslije deset mjeseci zatvora pušten na slobodu.

Sud je oslobodio Nodila od optužbe zbog zločina bunjenja, ali ga je osudio zbog zanemarene pažnje na globu od 100 forinti i 60 forinti gubitka kaucije. Prizivni je sud riješio Nodila svake krivnje, ali je vrhovni sud u Beču ipak odredio globu od 50 forinti zbog zanemarene pažnje.[1]

Dalmatinski narodnjaci, kojih se mišljenje sada nalazi u »Nazionalu«, prate budno sve događaje u Hrvatskoj, pa čak uzimaju i svoj stav odnosno događaja, koji bi se zbog zaključaka hrvatskog sabora mogli razviti. Hoće li Hrvati poslati svoje poslanike u Reichsrath ili ne? Kad bi Hrvati mogli dobiti svoje staro ustavno pravo, kad bi dakle Hrvatska imala pravo da glasa o porezima, a u Dalmaciji bi ostao talijanski jezik kao službeni jezik, onda bi Dalmacija bez ikakve sumnje, upitana kao slobodan narod odgovorila sa »da«, ali ako bi Hrvatska imala da postane prosti austrijski »Kronland«, kakva je sada Dalmacija, onda Dalmatinci ne trebaju i ne će sjedinjenja.

U martu 1864. godine okupio se sabor na novo zasjedanje. Odmah, u drugoj sjednici, 10. marta došlo je na dnevni red pitanje verifikacije mandata Alesanija, koji je bio ponovo izabran u Sinju uz još veća nasilja nego prvi put. Protiv ovjerovljenja glasali su ponovo udruženi liberali, ali su ostali u manjini.

5. aprila došao je na dnevni red prijedlog odbora za jezično pitanje, koji je bio izabran u prošlom zasjedanju, a bio je sastavljen od Deškovića, Giovannizija, Serraglija, Pavlinovića i Pulića. Ti su prijedlozi bili ovi: 1. O naukovnom jeziku u osnovnim školama odlučit će pojedina općina svaka za sebe, 2. u gimnazijama predavat će se jedan predmet (po mogućnosti historija i geografija) na hrvatskom jeziku, 3. u zadarskoj će se bogosloviji pastoralka predavati i hrvatski, 4. stranke mogu slobodno da sudu podnose spise na hrvatskom jeziku, ali činovnici ne mogu rješavati na tom jeziku bez prethodnog odobrenja prizivnog suda, 5. od činovnika u Dalmaciji tražit će se znanje hrvatskog jezika, a to će dokazati polaganjem jednog strogog ispita na tom jeziku pred naročito za to sastavljenom komisijom. Tačke 2., 3. i 5. bile su prihvaćene od odbora jednoglasno, a što se tiče tačaka 1. i 4. rezervirali su se narodnjaci u odboru Pavlinović i Pulić.

U debati, koja se razvila o tim prijedlozima, ustao je prvi Klaić i među ostalim kazao: »Zovimo se mi kako hoćemo, ali nikad nećemo prestati da budemo ono, što jesmo: jedan sam narod, jedna sama obitelj.

[1] Narodni List, Jub. br., Zadar 1912. str. 98.

Zvali se mi autonomaši, aneksionisti, narodnjaci ili kako hoćete, – svi smo mi Dalmatinci i po tom Slaveni. Borba, koja nas razdvaja, nije borba plemenska, nije prosvjetna, nije narodna, već jedino jezična. Mi ne samo nismo neprijatelji jezika i kulture talijanske, nego, štaviše, priznajemo, da njoj dugujemo ono, što znamo. Baš zato, jer smo odgojeni talijanskom uljudbom, mi ne smijemo zatajiti svoje porijeklo i postati neprijatelji svoga naroda. Talijanska je civilizacija u prvom redu narodna, i Dalmacija, pomažući ponarođenje, pokazat će se dostojnom plemenite odgojiteljice ...«

Poslije Klaića govorio je o tom predmetu Bajamonti. »Boreći se proti sjedinjenju s Hrvatskom« – kazao je on – »mi nismo vojevali ni proti jeziku ni proti narodnosti našoj. Naše je djelovanje odgovaralo programu: *Slaveni i sutra, Hrvati nikada!* Za nas je jedno pitanje aneksije, a drugo narodnosti. Na terenu prvoga ne ćemo se moći sporazumjeti nikada, barem ne, dok Istočno pitanje ne dobije svog zamaha; na terenu drugoga moramo se i hoćemo da se sporazumijemo. Uostalom rješenje pitanja o sjedinjenju sigurno ne ovisi o nama. Bude li odgovaralo vrhovnim interesima države, da od nas stvori Hrvate, mi ćemo morati biti; bude li koristilo, da nas ostave kakvi smo: Slaveno-Dalmatinci, mi ćemo takovi ostati ... Mi danas moramo nastojati, da spojimo sve liberalne frakcije ove komore, neka se u zemlji stvori jedna liberalna stranka, koja će se, pretpostavljajući pitanje slobode drugim pitanjima manje važnosti, moći energično opirati sili vladine stranke i pokazati, da mi liberali nismo neprijatelji vlade Njegova Veličanstva, nego oni javni službenici, koji, poganeći svaku plemenitu ustanovu, pa napokon i namjere onoga, koji ih je stvorio, nastoje da pogaze naše dobrostanje, da na njemu podignu svoju ličnu sreću.« Svoj govor završio je Bajamonti riječima: »Vrijeme je da već jednom uzdignuta čela kažemo: Osim aneksije, program aneksionista i naš je program.«

Na ovaj Bajamontijev govor reflektirao je Klaić: »Aneksija je« – reče on – »bila za nas uvijek u prvom redu narodno pitanje, jer smo u njoj gledali jako sredstvo, da ga osiguramo. Političku stranu pitanja smatrali smo uvijek podređenom, pa ju takovom i danas smatramo. Hrvate se mami Dalmacijom, da pošalju svoje poslanike u Reichsrath, ali je neki dan dobro kazao jedan govornik u hrvatskom saboru, da Hrvati ni za deset Dalmacija ne bi pogazili svoje staro državno pravo. Iz reskripta carevog na hrvatski sabor vidi se jasno, da se Dalmaciju na aneksiju siliti ne će i da bi se u najboljem slučaju moglo to pitanje ponovo iznijeti pred dalmatinski sabor. To za sada nije vjerojatno, ali ako se to dogodi, mi ćemo se rado pokoriti odluci većine, poštujući u njoj volju zemlje zakonito izraženu; i budite uvjereni, da ne ćemo više trčati u Beč, kao što, malo oprezno, učinismo posljednji put.« Klaić je završio izjavljujući, da je poslije Bajamontijeve izjave njegov program »potpuno identičan našemu«.

Sa Klaićem složio se i Pavlinović.

U istoj saborskoj sjednici napali su neki govornici vladu, naročito zbog suspenzije Klaića i Danila radi njihova političkog djelovanja, našto je vladin povjerenik Roszner izjavio, da je skidanje profesora pravo egzekutivne vlasti, i da ne dopušta da se poslanici u to miješaju. Ali se poslanici nisu zbunili, i Klaić mu je odgovorio, da je pravo sabora, da kritikuje djelovanje vlade, a Giljanović je pročitao § 19. ustava, koji daje saboru pravo, da izrazi svoje mišljenje o svim stvarima, koje se odnose na interese dotične pokrajine.

Međutim je to kritikovanje vladina djelovanja imalo za posljedicu, da je dva dana zatim, *7. aprila, dalmatinski sabor raspušten*, a da nije raspravio ni pitanje o jeziku ni budžet za 1865. godinu, ni toliko drugih važnih pitanja.

Taj vladin čin samo je učvrstio položaj onih poslanika, koji su tako odvažno istupili. »Narodni List« pozdravljajući ih kaže: »Pouzdanje, koje je narod u vas postavio, ne će se od vas odvratiti; pače, narod će vas spominjati, sveđer, a navlastito kad god dođe na klanac javnoga života, u kom ste mu vi bili prvi vođe. Đorđić, Jerković, Klaić, Kulišić, Ljubiša, Pavlinović, Pulić, Radulović, Sablić, Tripković, Vojnović, živit ćete u narodu dok spomena bude prvom saboru dalmatinskom. Živili nam zdravo i veselo, svud vam cvalo i plodilo; kako ste vi uz narod, tako će narod uz vas. Živili!«

Istoga dana 7. aprila 1864., kad je sabor raspušten, stvoreno je iz obiju liberalnih frakcija dalmatinskog sabora »liberalno udruženje« – »Unione liberale«. Obje frakcije sastavljaju odsada *narodnu stranku* »u svrhu provađanja i razvijanja narodnog načela u svim njegovim elementima, i ustavnih sloboština«. Ako dođe na dnevni red pitanje sjedinjenja, svakoj je frakciji slobodno da se opredijeli kako hoće, i manjina sabora će se pokoriti većini. Cijela će se stranka u budućim izborima založiti, da budu izabrani svi oni poslanici, koji su bili u raspuštenom saboru. Za nove će se kandidate sporazumjeti. Obje će se frakcije brinuti za opstanak i napredak lista »Il Nazionale«.

Istovremeno složiše se obje frakcije, da preporuče poslanicima na carevinskom vijeću Ljubiši i Deškoviću: 1. da sjede na desnici zastupničke kuće i da u svim važnim pitanjima glasuju s umjerenom frakcijom federalista, 2. da pođu caru u audijenciju i da mu izlože, kakvo je stanje javne uprave u Dalmaciji i kakav postupak vlasti, te da zatraže da se u vrhovnoj upravi pokrajine vojna vlast odijeli od civilne i povjeri inteligentnom čovjeku, koji pozna oba jezika pokrajine, 3. da u carevinskom vijeću iznesu ovo žalosno stanje pokrajine, i u tom smislu iznesu prijedloge i interpelacije.

Raspust dalmatinskog sabora donio je sobom mnogo rđavih posljedica: raspušteno je *općinsko vijeće u Splitu*, protiv Nodila i Pavlinovića podignuta je optužba radi zločina bunjenja zbog članka »O narodnosti«, koji je štampan u »Narodnom Listu« prije dvije godine, još 1862.

Novi izbori bili su urečeni za 20., 25. i 30. augusta 1864. Izborna se borba vodila u znaku za vladu ili protiv nje. Zbog toga je vlada uposlila cio svoj aparat. Preturi i komesari po cijeloj pokrajini pozivahu načelnike i davahu im naređenja. Obećavanja svega i svačega, čak i povoljnog rješavanja parnica, zastrašivanje i prijetnje bijahu glavno oružje one birokratije, koja je tada vladala Dalmacijom. Čak i sam namjesnik Mamula obilazi pokrajinu, da daje mig za izbore. Članovi narodne stranke bili su proglašeni revolucionarcima i državnim neprijateljima.

Ali narod se nije dao slomiti. U Splitu dočekaše Mamulu poklicima »Živio Bajamonti!« I pravoslavni arhimandrit Kovačević i katolički biskupi uputiše parosima, odnosno župnicima okružnice, kojima im strogo zabranjuju, da ne agitiraju za vladine protivnike. Makarski načelnik Miličić javno je kazao: »Ko bude govorio u prilog Pavlinoviću, bit će odmah sapet u verige i odveden u tamnicu«. Ali nisu bile dovoljne prijetnje i obećanja. Vladini su organi iskrivljavali izborne listine, zabranjivali skupštine i skidali seoske glavare, za koje su znali da su za opoziciju. I konačno dogodilo se i to, da su izbori provođeni i uz asistenciju vojske. U takvim prilikama uspjela je vlada da dobije većinu, od izabranih bila su 24 poslanika vladinovca, a samo 13 liberalne opozicije, i to 9 aneksioničara i 4 autonomaša. Od aneksionista izabrani su bili: Danilo, Klaić (u dva kotara), Kovačević, Moretti, Raimondi, Rossi, Radulović i Vranković; Pavlinović se nije mogao kandidovati, jer je bio pod optužbom, a u njegovu izbornom kotaru (Vrgorac–Makarska –Metković) izabran je Klaić. Izabrani liberalni autonomaši bili su: Bajamonti (u dva kotara, t. j. grad Split i splitska trgovačko-obrtnička komora), I. K. Machiedo i Galvani. Vladinovci su bili jedna vrlo čudna grupa, skoro polovica od njih bili su savjetnici i kotarski poglavari.

Kad se objektivno pogleda tko je sve bio unutar redova liberalne narodne stranke, mora se priznati, da je ona okupila oko sebe sve ono, što je bilo najbolje u Dalmaciji.

Poslije izbora bio je savjetnik Roszner premješten u Beč kao načelnik odjeljenja, a na njegovo mjesto imenovan *Lapenna,* predsjednik pokrajinskog suda u Zadru i vođa vladinovaca. 26. septembra sastao se *novi pokrajinski sabor.* Predsjednikom je bio ponovo imenovan dr. Petrović, a za potpredsjednika Vicko Vuletić, obadva vladinovca. Za prisjednike zemaljskog odbora bili su izabrani: Ponte, Bioni, Nikolić i Rossignoli, sve sami vladinovci.

Odmah poslije izbora počela je vlada da *progoni* svoje protivnike. Zbog bunjenja bio je tužen i utamničen župnik u Trogirskom Ogorju o. Ivan Škopljanac, sveć. Škakoc iz Splita bio je osuđen na 6 mjeseci zatvora radi uvrede veličanstva. Protiv »Nazionala« podiglo je državno odvjetništvo nove tužbe zbog vijesti i dopisa iz Sinja, Knina, Splita, Drniša, Vrlike i Obrovca. 27 Podgorana tuženo je zbog nasilja i oruža-

nog otpora službenim ljudima. Podgorani nevini sjedili su u zatvoru neki čak šest mjeseci, a onda su na raspravi, na kojoj ih je branio dr. K. Vojnović, bili riješeni. Neki činovnici, koji su bili pristalice liberalaca, bili su *premješteni*. Da se osvete franjevcima, od kojih su mnogi pomagali narodnjake, predložio je finansijski odbor, da se iz budžeta briše državna *subvencija franjevačkoj gimnaziji u Sinju*. U debati, koja se zbog toga razvila u carevinskom vijeću kazao je ministar Schmerling, da »u Dalmaciji ima ljudi, koji traže centar gravitacije izvan Austrije«. Tako da osjećaju franjevci, poslanici na prošlom dalmatinskom saboru i svi oni, koji nisu glasali na izborima za vladine kandidate. Te podatke navodno ima od namjesnika u Zadru.

Na takav napadaj u bečkom parlamentu nisu dalmatinski poslanici htjeli da šute. Poslanici Klaić, Danilo, Rossi, Machiedo, Moretti, Raimondi i Vranković uputiše namjesniku *Mamuli otvorena pisma* u »Nazionalu«, u kojima prosvjeduju protiv objeda namjesnikovih i traže od njega, da on svoje objede i dokaže.

POLITIČKE PRILIKE U DALMACIJI POSLIJE RASPUŠTANJA SABORA G. 1864. PREMA TAJNIM IZVJEŠTAJIMA NAMJESNIKA MAMULE

Tako je izgledalo u javnosti. Međutim smo bolje upućeni u cijelu stvar iz spisa bečkog Informationsburreau-a i drugih nadleštava u bečkom arhivu ministarstva inostranih djela i onom unutrašnjih djela i policije.[2]

14. aprila, dakle sedam dana poslije raspusta dalmatinskog sabora, saopćava namjesnik Mamula ministru unutrašnjih djela, da je raspust dalmatinskog sabora djelovao na Dalmatince »zaprepašćujući, ali i umirujući«. Ta je mjera bila potrebna, da se podigne pokolebani ugled vlade.

Trebalo je razuvjeriti i inostranstvo, da bi taj mali dio dalmatinskih poslanika bio solidaran s inostranstvom. Bilo je već skrajnje vrijeme, da se stane na kraj »nedostojnom i neumjerenom radu jedne malene, ali u svojim nastojanjima dešperatne frakcije«.

To je trebalo učiniti sa saborom, »u kojem je jedna mala, ali drska frakcija na najbezobrazniji način terorizirala, uz naručeno ili plaćeno pljeskanje na galerijama, i, a da nije naišla na energično odbijanje, nazivala previšnji februarski patent »nedonoščetom«, vladi sa najtrivijalnijim izrazima prigovarala, da ona vara i da oskvrnjuje viša naređenja, da car radi ono, što mu ministri određuju ...«

Namjesnik general Mamula kaže dalje, da je stanovništvo, koje je pratilo saborske rasprave s očitom nelagodnošću uvidjelo, da ono, što

[2] HHSA, Informationsburreau 1864 No 4234.

govore ti poslanici, kao i njihovi nazori nisu nipošto njegovi. To je stanovništvo uvidjelo, da je takva situacija neodrživa, jer se njom štete interesi pokrajine, i »drmaju osnovi postojećega reda«. Dalmatinsko je stanovništvo očekivalo takvo rješenje, i sada je ono zadovoljno. Svatko to odobrava. I intelektualci i građani su zadovoljni, »što je svršila komedija, koja stoji novaca, a zemlji ne koristi«.

Čak i »staroliberali« priznaju, da su se u debatama prešle granice dostojanstva.

»Nezadovoljna je samo opoziciona stranka sa svojim poslanicima i vođama«. Međutim je ta stranka našla drugi put, da zavara javno mišljenje. Ona se sada izgovara i uvjerava svijet o svojoj nevinosti. Tako je izašao i jedan članak u »Wanderer«u Broj 99, u kojem se kaže, da njezini napadaji nisu bili upereni na vladu, nego samo na njena predstavnika u dalmatinskom saboru, na potpredsjednika namjesništva baruna Rosznera, u prvom redu jer je zbog njegova utjecaja, prema njenu mišljenju, nakon nepravilnog izbora, potvrđen Alesani za poslanika, i što ona misli, da je Njegova Ekselencija (barun Roszner) vršeći svoju funkciju kao carski komesar upotrebio neka nasilja prema saboru.

To, međutim, nije nipošto istina. Oni su napadali baruna Rosznera kao nepokolebljivog predstavnika vladina principa.

Sada se opozicija uvelike sprema na izbore. Ali njene planove treba osujetiti. Zato je potrebno:

1. *osnovati list*, koji će biti organ velike većine stanovništva, jer za tu svrhu ne može da bude pogodan službeni list, koji ima drugog posla. »Samo pomoću štampe može da se uguši zlo, koje u zemlji cvjeta ... samo ona je najpogodnije oružje da se pobijaju moderne doktrine, koje se pojavljuju i da se odbiju nepravedni napadaji. Samo će se pomoću jednog lista moći da odstrani abnormalni odnos, da u jednoj provinciji mala opoziciona stranka ima jedan nadaleko prošireni list (Nationale), dok velika stranka većine nema nikakav;«

2. svratiti pažnju na oportunost naročito sastavljenih poziva, eventualno od strane c. k. državnog ministarstva na ovdašnje biskupe, eda bi oni djelovali pomoću dušobrižničkog klera, i naročito na onog ostarjelog splitskog i na onog dubrovačkog, koji koleba između stranaka;

3. svratiti pažnju na potrebu, da se iz Dubrovnika udalji ruski konzul Petković i po mogućnosti i emigrant grof Orsat Pozza, od kojih prvi kao glavni širitelj slavenske propagande u objema južnim okruzima Dalmacije svojim položajem i imutkom vrši jedan nadasve štetan utjecaj, a drugi mu je uz bok i pomaže mu kod svih spletaka.[3]

Dalmatinsko namjesništvo pazi budno na svaki korak opozicije, koju, kao i ovog puta, nastoji da prikaže vladi u Beču u što crnjim bojama. Tako 25. juna 1864 saopćava Mamula, da je doznao, da su opozicionalci stvorili jedno »nezakonito udruženje«, koje sakriveno tajnom, a

[3] HHSA u Beču, Informationsburreau 1864 No 4234.

aktivno, prijeti dobrom redu i moglo bi da poduzme i akcije, koje bi se kosile s kaznenim zakonom.

O postojanju toga udruženja bilo je dalmatinsko namjesništvo upozoreno jednim anonimnim pismom. To je pismo upućeno direktoru zadarske policije, i glasi:

»Doznao sam, da se u ovom gradu osnovao centralni odbor, sastavljen od ljudi, koji su notorno protivni vladi, sa glavnom svrhom da tajno utiče i sa bilo kojim sredstvom za buduće izbore u smislu, koji je direktno neprijateljski državnoj vlasti. Ovaj bi centralni komitet imao u glavnijim gradovima i varošima provincije podružne odbore, koje bi sačinjavali ljudi istih osjećaja. Instrukcije za spomenute odbore smjeraju da uliju nepovjerenje, čak mržnju i prezir prema vlastima, da izvrnu odredbe, da klevetaju namjere, da prikažu organe vlasti kao neprijatelje naroda, njegovog jezika, njegove narodnosti, i ustavnih sloboština, koje su dane milošću Njegovog Veličanstva Našeg Premilostivog Cara, u jednu riječ da podlagumaju zakoniti uticaj, i da na taj način omoguće izbor osoba za novi dalmatinski sabor, koje su protivne svakom principu reda i zakonitosti ...«

»Izmedu osoba centralnog odbora nalaze se u prvom redu otpušteni profesori dr. Klaić i don Ivan Danilo, urednik »Nazionale-a« Natko Nodilo, i pravoslavni paroh Ćirilo Žeželj ... Izgleda da su se ovome pothvatu pridružili neki dušobrižnici ...«

Ovom dopisu dodana je uputa, koju je ovaj centralni odbor uputio pojedinim prijateljima u Dalmaciji, datirana 23. aprila 1864. godine. Tu se kaže, da je potrebno:

1. da se pouči narod lično i preko prijatelja, da ne treba da se plaši vladinih ljudi i da se dade od njih uplivisati prilikom izbora;

2. istraživati, da li su vlasti učinile nešto u tom smislu, i kad se to dozna, javiti odmah odboru za izbore;

3. da kao birani birači budu izabrani ljudi, koji će kasnije birati odlučne borce na korist onih, koje predstavljaju.

Savjetovati izbornike najveće poreznike, da ne glasaju bez savjetovanja s odborom, u kojem su dosada dr. Klaić, pop Danilo i drugi.[4]

Zadarska direkcija policije našla je odmah u tome krivice, koje spadaju pod krivični zakon, i to: Prema tom pismu postoji već prije objavljenih izbora izborni odbor. Sredstvo je »Aufschwindlung«, dakle rad protiv izbornog zakona.

Ali, i bez obzira na to trebalo je kod spomenutih članova tog odbora provesti premetačinu. U tu svrhu obratila se zadarska policijska direkcija sudu, da odredi premetačinu, ali je sud to odbio, jer da se tu ne govori o odboru, koji već postoji.[5]

[4] HHSA Infor. No 7188/BM 1864.
[5] Ibid.

SUNDEČIĆ I PAVLINOVIĆ U ZAGREBU, BEOGRADU I DUBROVNIKU

Zadarsko je namjesništvo nastojalo, da svakako onemogući ne samo cijelu opoziciju kao takvu, nego i pojedine njene članove. Ono je u njihovu djelovanju nastojalo da nađe nešto, što se protivi državnim interesima uopće, pa je budno pazilo svaku njihovu kretnju pripisujući im uvijek subverzivne namjere.

Tako je zadarska policijska direkcija uputila 26. aprila telegram ministru policije: »Pravoslavni svećenik Jovan Sundečić i Mihovil Pavlinović, bivši dalmatinski poslanik, stoje pod sumnjom, da su svoj put preko Rijeke u Hrvatsku preduzeli u interesu jugoslavenske propagande. O tome je obaviještena policijska direkcija u Zagrebu«.[6]

Kad je ministarstvo policije primilo taj telegram, dostavilo je odmah njegov sadržaj hrvatskoj dvorskoj kancelariji i ministarstvu rata.[7]

Oba su svećenika doista prispjela u Zagreb, gdje im je hrvatska omladina priredila srdačan doček. Zagrebačka je policija pazila budno na njihovo kretanje i 21. aprila obavijestila je telegrafski ministarstvo policije, da su oni doista došli u Zagreb, ali »oni nisu ovdje dali nikakve prilike, da se na njih naročito pazi. Oni su ostavili Zagreb u utorak uveče, da krenu put Beograda. Molim, da se odredi, da se tamo na njih brižno pripazi.«[8]

Generalni konzulat u Beogradu izvijestio je ministarstvo inostranih djela o boravku Pavlinovića i Sundečića u Beogradu, a ovo onda 4. juna 1864. ministarstvo policije, dostavivši mu i izvještaj iz Beograda, »prema kojemu su se dalmatinski poslanik Mihovio Pavlinović i tamošnji pravoslavni svećenik Jovan Sundečić zadržali u Beogradu 3 dana, i tamo drugovali s književnicima. Ništa se nije doznalo o nekom agitatorskom djelovanju tih dalmatinskih putnika u Beogradu.«[9]

Međutim je ministarstvo policije primilo jedno povjerljivo pismo, datirano 6. juna u Dubrovniku. U tom se pismu kaže: »Naši ultra-Slaveni oduševljeni su prijemom, koji je hrvatska omladina u Zagrebu priredila obojici dalmatinskih svećenika Pavlinoviću i Sundečiću.«

»Pavlinović je katolik i dosta poznat po opoziciji, koju je on pravio vladi u pokrajinskom saboru. Sundečić je pravoslavac. Obojica nisu nimalo važni ljudi, samo je zlo, što se hrvatska inteligencija u tome prevarila, da je u njima htjela da vidi dva dalmatinska istaknuta muža, specijalno u svećeniku Sundečiću velikog pjesnika, kako se izrazio »Narodni List«. Ovdje se znade samo, da je Pavlinović jedan neznatan seoski župnik, a Sundečić, dok je bio u milosti vlade, njoj pjevao slavo-

[6] HHSA Ind. B. M. 4384/1864.

[7] Ibid.

[8] HHSA Min. Inostr. dj. 1864 Nro 4455/BM.

[9] HHSA u Beču No 5939/BM 1864.

pojke, a kad je bio smijenjen i pao u zasluženu nemilost, sastavlja tužaljke.

Put tih svećenika – tako kažu Hrvati – posvećen je studiju naših nacionalnih potreba, oni nastoje, da kod nas upoznaju osobe i odnošaje.

Slučajno nije na tome nijedna riječ istinita. – Pavlinović putuje, da pobere ovacije za svoje slobodno držanje, koje je pokazao na saboru, Sundečić, da sakupi novac, koji mu potpuno nedostaje. Obojica su nemirni i opasni svećenici i lako bismo pregorjeli, da ove takozvane ličnosti (Notabilitäten) u Dalmaciji više ne vidimo.«[10]

Osim toga primilo je ministarstvo jedno drugo povjerljivo saopćenje, da su se nedavno Sundečić i Pavlinović vratili u Dalmaciju, i došli u Dubrovnik, gdje su lijepo primljeni, a onda 7. juna pošli »okruženi jednim čisto slavenskim krugom ljudi u Trsteno, 8 milja od Dubrovnika k fanatičnom župniku Franasoviću, gdje je pod plaštem zabavnog izleta održana jedna konferencija aneksionista. Ukoliko se moglo doznati, tu je došlo do jednog plana. Namjerava se, da se bilo kojim manevrom makne iz Dalmacije dvorski savjetnik (Hofrat) barun Roszner, koji je sada postao cilj svekolike mržnje.«

Ministarstvo policije saopćilo je to 19. juna namjesništvu i zatražilo potanji izvještaj o toj važnoj konferenciji.

Zadarsko je namjesništvo odgovorilo ministarstvu 30. juna. Ono opisuje put, koji su prevalili Pavlinović i Sundečić. »Iz Rijeke pošli su oni u Ljubljanu i tu pohodili čitaonicu. U Zagrebu su redovno pohađali kafanu »Karal« i družili se s liberalnim novinarom Šulekom, zatim sa savjetnikom županijskog suda Cepulićem, s advokatom Vrbančićem i Dutkovićem, s trgovcem Krešićem, sa knjižarom Jakićem, kao i sa studentom Mazurom, koji je sklon demonstracijama, a rodom je Dalmatinac.«

»Svi spomenuti individui su egzaltirani Hrvati, i pristalice narodne opozicione stranke ... Prema tome se dade zaključiti, da su razgovarali o tome, »kako bi se dalo izvesti sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.« Sundečić je usput sabirao pretplatnike za svoje djelo »Krvava košulja«.

»Iz Zagreba pošli su Pavlinović i Sundečić u Djakovo k biskupu Štrosmajeru, poznatom pomagaču jugoslavenske agitacije. Kako se u Zagrebu govorilo, da oba putnika hoće da pođu i u Beograd, gdje se Sundečić htio da natječe za jednu parohiju, to se o tom ministarstvo obavijestilo. U Zadru nije poznato, da li je do tog puta i došlo.«

»Obojica su bili i u Gracu, gdje su im od studenata priređene ovacije. 24. prošlog mjeseca pošli su oni iz Trsta u Dalmaciju. U Zadru su ostali od 25–29., a onda otputovali u južnu Dalmaciju.«

»5. juna bili su oni u Dubrovniku, gdje im je išao na ruku naročito bivši dalmatinski poslanik De Giorgi. Odavle su pošli u Trsteno, gdje im je bio priređen banket od bogatog posjednika Baltazara Bassegli de

[10] HHSA 1864, 4383/B. M.

Gozze i župnika Franasovića. Na njemu je bio i de Giorgi i »neki Petar Budmani« i još neki pristalice.«

»7. juna otputovala su obojica u Kotor, a istim je parobrodom putovao i konzul Petković. On je u vezi s ultraslavistima i posrednik je između njih i Crne Gore. Usput posjetiše oni Hercegnovi i Dobrotu, gdje su se sastali s poslanikom Lukom Tripkovićem i posjednikom Pavlom Kamenarovićem. U Kotoru su bili kod katoličkog biskupa Kalogere i kod okružnog kapetana Dojmija. 10. pošli su oni na Cetinje, odakle su se sutradan vratili u Kotor i svratili u čitaonicu. Tu su ih primili kotorski Srbi i ponudili im souper za 20 uzvanika, ali su oni to odbili. 12. otputovaše oni iz Kotora, i 13. prispješe u Makarsku, gdje su im priredili velike ovacije. Kad je parobrod ušao u luku, pozdraviše ga Makarani gruvanjem prangija, a u susret izađoše mu mnogobrojne lađe, okićene hrvatskim zastavama.«

Na to dodaje namjesništvo: »Ove su demonstracije organizirali fratri iz Podgore.«

Sundečić je 4. jula prispio u Zadar.

»Iz rečenoga ne bi se smjelo nikako sumnjati u to, da je putovanje obojice spomenutih svećenika imalo dvostruk cilj, naime, da sondiraju, koliko je povoljan teren za realiziranje njihovih jugoslavenskih tendencija u Dalmaciji i izvan nje. – I ako bi taj bio povoljan, da stupe u užu vezu s korifejima slavenske propagande, a zatim i vještačkim izazivanjem demonstracija i ovacija da izazovu vjerovanje, da njihovi principi imaju korijena i u narodnoj volji i u jednom što širem krugu.«

Međutim je dalmatinskom namjesništvu stigao izvještaj od 1. jula od okružnog poglavarstva u Dubrovniku, a ovo ga odmah dostavilo ministarstvu 14. jula. U tom izvještaju nalazi se ono, što smo uglavnom već spomenuli.

Dostavljajući taj izvještaj namjesnik Mamula uzima priliku, da uvelike pohvali hofrata Rosznera, kao čovjeka osobito nadarenog, oštroumna, pronicava, jakog karaktera, radina, pametna, energična, lukava, i odana caru i državi. On je uvjeren, da vlada ne samo ne će pustiti da padne tako zaslužan čovjek, nego da će ga ona i nagraditi.[11]

Dalmatinsko namjesništvo pazi i na korak vođe autonomaškog dijela opozicije Bajamontija, a isto tako pazi na njega i ministarstvo policije, koje traži informacije o njegovu kretanju. Tako 30. juna javlja policija iz Trsta, da je tamo prispio Bajamonti i iznosi, s kim je razgovarao i što je govorio.[12] 9. jula saopćava bečka policija ministarstvu policije, da je Bajamonti prispio u Beč 30. juna i odsio u hotelu »Wandl«, a otputovao iz Beča 9. jula.[13] 29. jula javlja trščanska policija, da je Bajamonti na povratku iz Beča još uvijek u Trstu, i dostavlja njegovu

[11] HHSA u Beču 1864 1139/pr, – Nro 273/R – Nro 7255/BM

[12] HHSA 1864 994/BM; 1864, Nro 7426

[13] HHSA Nro 7430/BM 1864

izjavu u listu »Il Tempo«.[14] Tršćanska policija prati svaki njegov korak i o svemu obavještava ministarstvo.[15] Još 19. septembra izvješćuje tršćanska policija ministarstvo o Bajamontijevoj knjižici »Memoria intorno allo scioglimento del comune di Spalato«.[16]

OPĆINSKI IZBORI G. 1865.

U polovini godine 1865. činilo se, da će doći bolji dani za narodnu stvar u Dalmaciji. U junu te godine pao je Schmerling, a na njegovo mjesto došao Belcredi s novim ministarstvom. *Okružnica*, koju je novo ministarstvo uputilo svim pokrajinskim namjesnicima, u kojoj im preporučuje, da treba da nastoje, da se poboljša uprava, da se zavede pravni poredak, da se poštuje sloboda štampe, da činovnici treba da znadu *narodni jezik*, mogla je da zadovolji sve liberalne elemente i u Dalmaciji. Dobro je djelovala i carska rezolucija od 31. jula 1865., kojom se davala amnestija za krivice počinjene štampom.

Još 30. jula 1864. godine potpisao je car zakon o *novom općinskom redu za dalmatinske općine i o izbornom redu* za biranje općinskih vijećnika,[17] kojim su se u tri izborna tijela, prema visini poreza, činovničkog stanja i stepena naobrazbe birali vijećnici, a ovi onda općinskog načelnika i općinske prisjednike, koji su sačinjavali općinsku upravu.

Dalmatinski su se liberali nadali mnogo od novih općinskih izbora. U Splitu se imao sastaviti izborni odbor za sva tri tijela, ali je dalmatinsko namjesništvo zabranilo sastav toga odbora. Nato su se liberali telegrafski potužili ministru predsjedniku, a ovaj je naredio, da se splitskim liberalima dopusti sastav takva izbornog odbora.

Taj je postupak ministarstva bio ulio u duše liberalaca nadu, da će se općinski izbori doista provesti slobodno. Ali se oni prevariše. Iako nije bio na namjesništvu više barun Roszner, vladao je tamo mjesto njega reakcionarac *Lapenna*, koji nije ni najmanje mislio da slijedi liberalne nazore bečkog ministarstva, nego je svim silama radio da liberalima omete njihova nastojanja u pojedinim općinama. Njegovi kotarski poglavari slijepo su ga slušali, pa su općinski izbori 1865. za vlade Belcredijeve bili za dalmatinske liberalce najgori.

Zbog izbornih nasilja došlo je do velikih nereda za vrijeme izbora u Kninu, Drnišu i Stonu. U Kninu su žandari ubili dva izbornika, a dvojicu teško ranili, nekoliko je uglednih građana uhapšeno, među njima i Lovro Monti.

[14] HHSA Nro 8242/BM 1864

[15] HHSA Nro 8272/BM 1864

[16] HHSA Nro 10239/BM 1864

[17] Regolamento Comunale e regolamento elettorale pei comuni del regno di Dalmazia, Spalato, Piperata 1865.

Septembarski izbori dali su povod za mnoga hapšenja, a opravdanje pred ministarstvom u Beču imala je da dade jedna velika afera, koja u javnosti nije bila poznata.

12. septembra saopćavao je iz Venecije tamošnji policijski direktor, da mu je javio njegov konfident u Torinu, da su »vođe vladi neprijateljske stranke u Dalmaciji: dr. Paštrović i saborski poslanik Sablić, u vrlo živoj korespondenciji sa poznatim agitatorom Cavalettom.« Osim toga javljao mu je isti konfident, da su »neki Danilo u Zadru i Fumis u Kninu vrlo aktivni organi Garibaldijevi, kojemu oni moraju da redovno šalju izvještaje o uspjehu svoga djelovanja.«

Venecijanska je policija sve to saopćavala istovremeno i policijskoj direkciji u Zadru, da to izvidi, a i to, da li su ti Dalmatinci u vezi s mletačkim nezadovoljnicima.[18]

Zadarsko je namjesništvo (potpisan Lapenna) odmah 19. septembra odgovorilo ministarstvu policije, da je Sablić već uhapšen zbog događaja u Kninu, da je Danilo jedan od vođa narodne stranke i glavni suradnik »Nazionale-a«, i da je i Fumis uhapšen zbog događaja u Kninu. Lapenna kaže, da je primio na znanje sa poštovanjem ministarski dopis, »i da mu je dužnost opaziti, da ne bi bilo nikakovo čudo, kad bi ovdašnja ultraslavenska i vladi neprijateljska stranka imala dodirnih točaka u Italiji, budući da je poznato, da su neki od njenih vođa, koji sada teže za Jugoslavijom, do nedavna pokazivali žive simpatije za talijansku stvar. Tako među ostalima i dr. Klaić, jedan od glavara ovdašnje slavenske stranke, koji se sve do početka aneksionog pitanja priznavao za pristalicu talijanske misli, kako je to dostavljeno do znanja visokom ministarstvu bogoštovlja i nastave izvještajem od 26. septembra 1860. Z 1155/pr.«[19]

Međutim ta se objeda Lapennina nije obistinila. 13. oktobra izvijestio je policijski direktor u Zadru direkciju policije u Veneciji a ova ministra policije u Beču, da uza sva najstroža ispitivanja, »nije se moglo naći nikakvih pozitivnih osnova, da se utvrde ... relacije nekolicine Dalmatinaca s talijanskim agitatorima.«

»Međutim, da se je točnim prosuđivanjem držanja i namjera spomenutih osoba uspostavilo, da su se vijesti, koje su dostavljene policijskom direktoru u Veneciji, sve da bi se one osnivale na činjenicama, a ne samo na prostim pretpostavkama, već unapred morale označiti u najmanju ruku djelomično netačne.«

»Zadarski advokat dr. Paštrović i bivši dalmatinski poslanik Sablić ne mogu se smatrati vođama vladi neprijateljske stranke, jer je opće po-

[18] HHSA 6108/BM 1865. Ova sumnja na veze sa talijanskim revolucionarima, a ne općinski izbori, kako se mislilo u Dalmaciji, bila je uzrokom da su se izvršile premetačine kod Danila, Klaića, Paštrovića i Nodila.

[19] Nar. L. Jub. br. 90.

znato, da, iako oni u vladi neprijateljskim krugovima, uslijed svoga građanskog položaja i dobrostanja, zauzimaju izvjestan istaknut položaj, ipak, obzirom na njihovu malu sposobnost i djelatnost, nisu ni pozvani, a ni sposobni da budu vođe cijele jedne stranke.«

»Nadalje da se znade, da se cijela djelatnost dra. Paštrovića ograničava samo na to da on poznatom stranačkom listu »Il Nazionale« pribavlja materijalne potpore, dok je druga spomenuta ličnost, i to bivši saborski poslanik i nedavno sa svoje dužnosti načelnika u Kninu skinuti Pantaleon Sablić, poznat kao čovjek vrlo male naobrazbe, koji je u najbolju ruku, jer je dobrostojeći, mogao pomoću svog novca da među seljaštvom agitira.«

»Spomenuti gospodin direktor zadarske policije Garingo opisuje također obojicu kao odvažne Slavene i odlučne protivnike talijanskog elementa, koji su samo zbog toga prema vladi neprijateljski raspoloženi, jer oni vide u vladi neprijatelja slavenskog elementa, a u raznim nadleštvima progonitelje Slavena.«

»Budući da oni, osim toga, u danom slučaju ne mogu očekivati od talijanskog elementa favoriziranje njihovog ljubljenog slavenstva u Dalmaciji, to izgleda potom skoro nevjerojatno, da bi oni stupili u uže odnose sa talijanskim revolucionarima.«

»Nešto slično se može kazati o kninskom posjedniku Ivanu Fumisu, ... koji se zajedno sa Sablićem zbog poznatih kninskih izgreda još sada nalazio u istražnom zatvoru u Zadru i isto tako kao i spomenute dvije osobe samo se za slavizam zanosi i kao i oni razvija samo jednu podređenu djelatnost.«

I Danila opisuje zadarska policija »kao političkog fanatika i jednog od najaktivnijih političkih agitatora, koji se stvarno može računati među najopasnije neprijatelje vlade, i ne preza pred nijednim sredstvom, da vladu u očima seljaka ponizi, i da joj na bilo koji mogući način škodi.«

»On da je osobito nadaren, izvanredno smion i odlučan, i da je sada uostalom na isti način zanesen za slavizam, koliko je nekoć bio zanesen za Italiju.«

»Prema tome ne bi bilo nemoguće, da se on, u svom slijepom fanatizmu, dopisuje, ako možda ne sa samim Garibaldijem – kako to moj konfident tvrdi – a ono s istaknutim talijanskim nezadovoljnicima. Tu pretpostavku potkrepljuje okolnost, da se za jedne premetačine, koja je pred više nedjelja učinjena u Danilovom stanu, našlo jedno pismo, koje potiče od jednog torinskog advokata, a sada se nalazi uz odnosne istražne spise.«

To pismo, međutim, ne razumije točno ni on, a ni zadarska policija, pa ga zbog toga šalje u prijepisu ministarstvu.[20]

Malo dana zatim saopćava ponovo direktor venecijanske policije, da je dobio obavijest iz Zadra, da su se kod pretresa Danilova stana našla

[20] HHSA 7165/BM 1865 (sada pisma torinskog advokata među spisima nema).

tri pisma, iz Torina (dva 26. maja 1863. i jedno 3. februara 1864.), prema čemu se vidi, da Danilo korespondira sa Torinom, »što bi moglo da bude subverzivne prirode«, i što treba točno ispitati.[21]

POZADINA AUSTRO-UGARSKIH POLITIČKIH PROMJENA, GOD. 1865.

Događaji, koji su prethodili padu Schmerlinga i njegova kabineta, danas su poslije nekoliko novootkrivenih dokumenata uvelike razjašnjeni.[22]

Madžarski konzervativni političari, a i austrijska plemićka stranka, bili su februarskim patentom stvarno poraženi, a jedinstvena centralistička Austrija stvorena. Ali, iako poraženi, nisu oni nipošto mislili, da je stvar definitivno riješena, to manje, što je madžarski sabor a limine odbio da učestvuje u državnom političkom životu na osnovu februarskog patenta i započeo odlučnu opoziciju protiv bečkog centralizma. S početka povučeni, započeli su madžarski velikaši doskora potajnu, ali stalnu borbu. I grof Forgač, i grof Zichy, a naročito ministar bez lisnice grof Eszterházy i toliki drugi radili su stalno na oživljavanju starog madžarskog ustava. Grof Eszterházy postao je krajem 1864. god. najutjecajniji savjetnik Franje Josipa, U tom svom radu mogli su oni računati uvijek na izdašnu potporu dvorskih krugova, kojima je Schmerlingov »liberalizam« bio zapravo revolucija protiv svih starih institucija, Schmerlingov pak centralizam, koji je on, a i liberalna njemačko-austrijska buržoazija koja ga je s početka svojski pomagala, spojio s liberalizmom, nije mogao da zadovolji strogo katoličke i konzervativne krugove, ma koliko on htio da stvori time jednu jaku Austriju.

Djelovanju te madžarske aristokracije treba pripisati, da je car u decembru 1864. započeo preko nekadašnjeg potpredsjednika namjesništva u Ugarskoj baruna Augussa, neku vrstu razgovora s Deakom. Franjo Josip nije direktno govorio s Augussom, nego vjerojatno preko nadvojvode Albrechta, negdašnjeg generalnog guvernera Ugarske. Prvi važniji sastanak između Augussa i Deaka bio je u Deakovu stanu u Pešti 27. decembra 1864. 12. februara dopustio je car, da Auguss u njegovo ime pregovara. Sad su slijedili tajni sastanci Deaka i Augussa 25. februara i 7. aprila. U tim pregovorima tražio je uglavnom Deak, da Madžarska treba da bude od Austrije nezavisna država sa svojim »zakonitim« saborom, u koji treba da pošalju svoje poslanike i Hrvatska i Slavonija i Sedmogradska. Zajednički s austrijskim zemljama Ugarska treba da ima samo: dvor, vojsku i diplomaciju. Te zajedničke stvari

[21] HHSA 7249/BM 1865

[22] Redlich Joseph, Das österreichische Staats- und Reichsproblem, II, Leipzig 1926, str. 361 ss.

imale bi se raspravljati u delegacijama, koje bi u jednakom broju izabirali ugarski sabor i »uže carevinsko vijeće«. Osnova svega treba da bude pragmatička sankcija, a ne priznaje se nikakav oktroj. »Legalitet je njegov (Deakov) princip« – izvještava Auguss iz razgovora s Deakom – »a sve što se s time ne slaže ne može doći u raspravljanje«. Deak je tražio, da kralj treba da se okruni za ugarskog kralja, i u tu svrhu treba da izda saziv sabora i održi prijestolnu besjedu. Jasno je bilo, da Deak hoće veliku monarhiju, koja bi bila jedinstvena prema vani, a u njoj dvije samostalne države Austrija i Ugarska. Madžarski velikaši oko cara već su se pobrinuli da prikažu caru, da je to mnogo korisnije za carstvo nego Schmerlingov centralizam. I tako su se pregovori u najvećoj tajnosti, bez ikakva znanja Schmerlingova nastavili. U razgovoru 7. aprila istaknuo je Deak, da je pragmatička sankcija za sva vremena osnov zajedničke države habsburgovaca, njena »politička biblija«. Zbog toga ne treba tražiti nikakvu drugu bazu za egzistenciju monarhije, a još manje stvarati je pomoću »punoće vlasti« (Machtvollkommenheit). Ne može da bude govora o »oktroiranom ustavu«.

Poslije tih tajnih razgovora izašao je 16. aprila 1865. u »Pesti Naplo« čuveni Deakov »Uskršnji članak«. »Ugarska« – pisao je Deak »ne će da dovede u pogibelj snagu monarhije, ali u pitanju uređenja države postoje razni interesi, koji treba da se čuvaju: sigurnost monarhije, što je moguće najpunije održanje osnovnih zakona ugarskog ustava, razvoj i osiguranje konstitucionalnih sloboda austrijskih zemalja. Prava i zakoni Ugarske su garantirani pragmatičkom sankcijom ... Pod zajedničkim vladarom treba da jednako nađu mjesta zajednička obrana, kako ju je ustanovila pragmatička sankcija, ugarski ustav i konstitucionalna sloboda austrijskih zemalja ...«

Odjek tog Deakova članka bio je silan i na dvoru i u javnosti. Kako se u austrijskim njemačkim novinama javljala uz povoljne komentare i polemika protiv Deakova članka, napisao je on, bez potpisa tri tzv. majska članka u listu »Die Debatte«, koji je kao sedmičnik izlazio u Beču na njemačkom jeziku. Sadržaj je tih članaka uglavnom isti kao i »Uskršnjeg članka«: sporazum između obiju državnih polovica može da se postigne samo na pravnoj osnovi, a tu daje pragmatička sankcija; postoje zajedničke stvari, a to je sigurnost monarhije prema vani. Prema tome treba da bude zajednička osoba vladareva i zajednička obrana u miru i ratu, dakle zajednička diplomacija i zajednička vojska. Deak govori zatim još o onim prihodima i trgovačkim poslovima, koji bi trebali da budu zajednički, a koji bi se točnije prilikom sporazumijevanja odredili. Ugarska odbija bilo kakav zajednički parlamenat, a za zajedničke poslove stvorile bi se delegacije parlamenata na osnovu pariteta. Ugarski će se parlamenat ustavnim putem, pomoću adresa i reskripata sporazumjeti s kraljem o novoj organizaciji države.

Ubrzo se pokazalo djelovanje tih članaka: car je pošao u Ugarsku najprije 30. aprila u Požun na utrke, a onda u Budimpeštu na zanatsku izložbu. Tom je prilikom obećao car Madžarima, da će doskora sazvati

sabor, koji će raspravljati, kako će se zadovoljiti i legitimne narodne želje i sačuvati velevlasni položaj monarhije.

Dalja je posljedica toga bila ostavka ugarskog dvorskog kancelara Zichyja i pad ministarstva Schmerlingova 26. juna 1865. 27. jula bio je raspušten Reihsrat, a 30. jula otpušteno Schmerlingovo ministarstvo i imenovano Belcredijevo.

Tom ubrzanom razvitku stvari pridonio je u prvom redu vanjski položaj monarhije, što je na cara najviše djelovalo, da pusti Schmerlinga i da popusti savjetovanjima madžarskih velikaša i austrijskih federalista i konzervativaca. Prijetio je rat s Pijemontom i Prusijom. Car se nadao, da će sporazumom s Madžarima u prvom redu ojačati svoju vojsku, a ta mu je uvijek bila najviše na srcu. U slučaju ratnih zapletaja nije se car, ako se sporazumije s Madžarima, trebao bojati bilo madžarskog ustanka ili nečeg sličnog, a osim toga mogao je on svu vojsku, koja je sada bila zaposlena da čuva red u ugarskim zemljama, da upotrebi u ratu. Osim toga nadao se car, da će sporazumom sa Madžarima ojačati i dignuti i ugled svoje carevine. S druge je strane Schmerlingov položaj u parlamentu upravo u to doba, u zimskom zasjedanju 1864/5. bio uvelike oslabio, jer su pravi slobodoumni elementi izgubili povjerenje prema njemu, budući da on stvarno nije bio nikakav liberal u pravom smislu te riječi, i nije nimalo išao na ruku slobodoumnim traženjima njemačkog građanstva.[23]

Kad se ovako znade pozadina, koja je dovela na vladu Belcredija i njegov kabinet, jasna je i zadaća, koju je taj kabinet imao. Tu je u prvom redu bio sporazum s Ugarskom, koji je već bio dobrano pripremljen od samoga cara i njegove madžarske okoline. Grof Belcredi, potomak stare strogo katoličke porodice, bio je i po svojim političkim i vjerskim nazorima blizu dvorskim krugovima, s kojim su ga vezale i rodbinske veze. On je prije toga bio zemaljski predsjednik Šleske, a onda namjesnik Češke. Tamo je bio izabran od konzervativne frakcije velikih posjednika u pokrajinski sabor i delegiran u Reichsrat. Otvoreni federalista, istupao je otvoreno u parlamentu protiv centralističkog rada Schmerlingova. Kad je dakle takav čovjek preuzeo vladu, jasno je bilo, da je februarskom patentu odzvonilo.

Da pokaže svoje dobre namjere prema Madžarima, vlada je ponovo odgodila hrvatski sabor od 28. augusta na 9. oktobra, i sve se uredilo, da bude skinut sasvim sedmogradski sabor, i predana sada ponovo Madžarima cijela uprava i pravda u Sedmogradskoj. Vlada Belcredijeva željela je, da istovremeno sa sporazumom s Ugarskom dođe i do sporazuma između Ugarske i Hrvatske. Ali joj nije bilo jasno, što zapravo treba da radi.

Najjači korak sporazumu između Ugarske i carske vlade bilo je ukidanje februarskog patenta na sjednici ministarskog savjeta 17. septembra 1865. godine. Na toj sjednici ministarskog savjeta, na kojoj

[23] Redlich, o. c. 397, 398.

je to pod carevim predsjedanjem bilo definitivno riješeno, naročito se raspravljalo o tome, da li treba da se sistira ne samo širi, nego i uži »Reichsrat«, pobijedilo je federalističko mišljenje Belcredija, koji je predlagao, da se sistira oboje. O oktobarskoj diplomi i februarskom patentu imaju da rasprave sabori ugarski i hrvatski, a onda da se njihov zaključak donese pred zastupnike pokrajinskih sabora.

Nato je 20. septembra 1865. izašao carski patent, kojim se ukida carski patent od 26. februara 1861. Car objavljuje, da je radi toga, da dođe do trajnog sporazuma sa zemljama ugarske krune riješio, da predloži februarski patent i oktobarsku diplomu na prihvat zakonitim predstavnicima spomenutih zemalja. Rezultate rasprava ugarskog i hrvatskog sabora dat će car onda na raspravu »zakonitim predstavnicima drugih kraljevina i zemalja, da i oni o njima isto tako rasprave i svoje zaključke o njima donesu«.

U carskom manifestu govorilo se slično. Car je isticao, kako je državna potreba, da one zemlje, koje dosada nisu učestvovale u zakonodavnom poslu učestvuju, i kako je potrebno da to bude, da se očuva monarhiji njezin velevlasni položaj. Zbog toga on je odlučio, da se pođe putem sporazuma i da predloži ugarskom i hrvatskom saboru na prihvat spomenute osnovne zakone.

Kad su ta dva svečana akta bila objavljena, nastala je u Beču, a i drugdje velika konsternacija. Tek se sada razumjelo pravo stanje stvari i prava zadaća Belcredijeve vlade. Neke su novine nazvale Belcredijevo djelo »državnim udarom«, a samo njegovo ministarstvo »Sistierungsministerium«.

I doista, septembarski je manifest jedno čisto apsolutističko djelo. U austrijskim se zemljama sistira ustav, a priznaje se u zemljama ugarske krune. Pritom je još nešto učinjeno: otvoreno je priznat dualistički karakter monarhije. Ali ma da je sistiran Reichstag, nisu sistirani pokrajinski sabori. Time je bilo zadovoljeno i nastojanje Belcredijevo, da se s jedne strane nalaze zemlje ugarske krune, a s druge »kraljevine i zemlje«, a ne jedna Austrija. To je, međutim, bilo zapravo samo u teoriji. Belcredi je bio čisti autonomistički doktrinarac, i njegovoj je doktrini zasada bilo zadovoljeno.

Mi nećemo pratiti ovdje dalji razvoj sporazumijevanja između carske vlade i ugarskog sabora, koji je otvoren 10. decembra 1865. godine. Prijestolni govor, kojim je sabor otvoren, ističe kao pravni osnov pragmatičku sankciju i priznaje, da ona osigurava velevlasni položaj monarhije. Zatim kralj ističe integritet zemalja ugarske krune, radi čega je sazvao sabor velike vojvodine Sedmogradske. »Mi smo isto tako« – nastavlja kralj – »dali pozvati sakupljeni sabor Hrvatske i Slavonije, da se pravovremeno pobrine, da on bude na tom saboru primjereno zastupan, i dok vam saopćavamo odnosni zaključak hrvatskog sabora, koji je donesen godine 1861. i odnosi se na odnos Hrvatske prema našoj kraljevini Ugarskoj, mi se pouzdano nadamo, da će se utvrditi sporazum o pravnom odnosu kroz stoljeća sjedinjenih bratskih plemena putem

izmjeničnog popuštanja i u duhu onog pravog shvaćanja, o kojemu su u ovom pitanju dali nesumnjiv izraz staleži i redovi kraljevine Ugarske, sakupljeni na saboru u svojoj adresi 6. jula 1861.«

Taj zaključak hrvatskog sabora iz godine 1861. je čuveni prijedlog »osrednjeg odbora« hrvatskog sabora, kojim se zaključuje, da je trojedna kraljevina pripravna »stupiti s kraljevinom Ugarskom u bliži državopravni savez, čim od strane kraljevine Ugarske bude bezuvjetno i u svakoj formi priznata nezavisnost i samostalnost trojedne kraljevine, te njezin realni i virtualni teritorijalni opseg.«

U svojoj prijestolnoj besjedi kralj predlaže saboru na raspravljanje i prihvat oktobarsku diplomu i februarski patent. Kralj je spreman poslije saborskih zaključaka, koji će biti u skladu s postojanjem monarhije, položiti zakletvu na ugarski ustav i dati se kruniti.

Rasprave ugarskog sabora i razmjene misli između njega i carske vlade, strogo u duhu ugarskog ustava, otegle su se i nisu bile dovršene, kad je došlo do rata 1866. između Austrije i Pijemonta i između Austrije i Prusije.

RASPOLOŽENJE NARODA U DALMACIJI GOD. 1865. PREMA TAJNIM IZVJEŠTAJIMA ZADARSKE POLICIJE

Raspoloženje u Dalmaciji u prvoj polovici 1865. godine, gledano očima zadarske policijske direkcije, bilo je prema izvještaju te direkcije ministru policije, 30. septembra 1865.[24] ovakvo:

»Raspoloženje je naroda, pod utjecajem jednog kompleksa događaja prilično potišteno. Ali to ne utječe na čuvstvo tradicionalne ljubavi ovoga naroda prema vladaru.«

»Napetost raspoloženja je započela promjenom ministarstva, koje je nagoviještalo, doduše, promjenu sistema, ali nije donijelo u opći politički položaj nikakvo razbistrenje. Nije se znalo, što će u državi da prevlada, dualizam ili federalizam. Dalmatinska je opozicija klicala od veselja, a vladina je stranka izražavala svoju zabrinutost. Okružnica državnog ministra zadovoljila je na sve strane, ukoliko je ona kao princip uzdigla onu administrativnu centralizaciju, koja jedino odgovara Austriji.«

»Carski septembarski manifest pojačao je napetost, koja je prije toga postojala. Jednodušno su se hvalile velikodušne namjere vladareve, koje su osnov toga manifesta, i opće se uviđala potreba bilo kojeg rješenja, ali ima onih, koji sumnjaju, da će velikodušni plan uspjeti. Ovi dolaze do crnih zaključaka o tome, koje bi se mjere preduzele u slučaju neuspjeha, i predviđaju, da bi došao u pogibelj ustavni život.«

[24] HHSA; BM 1865.

»Vladina stranka, koja, kao uvijek, puna pouzdanja prigiba glavu pred mjerama, koje vladar preduzima, želi manifestu najbolje, dok ga opozicija iz punog srca pozdravlja kao početak jedne nove ere za njezine ciljeve.«

»Osim ovih utisaka imao je spomenuti carski manifest u Dalmaciji posve specijalno djelovanje. *On je ponovno pitanje aneksije iznio u prvi red.*«

»I sada se u ponovljenu diskusiju iznose pitanja aneksije i autonomije.«

»Inteligencija i posjednici u pokrajini ne će da znaju o nikakovoj aneksiji. Oni tvrde, da Dalmacija nema s Hrvatskom nikakovih zajedničkih interesa osim jezičnih, a i te samo djelomično.«

»Autonomiji se protivi jedna mala, ali vrlo agilna stranka, naime, t. zv. nacionalna frakcija opozicije, koja za svoje nacionalne doktrine već duže vremena svim mogućim sredstvima vrši u zemlji propagandu i stiče sve više pristalica.«

»Čvrsto su za autonomiju cijela vladina stranka, ljudi zrelog razuma, moralno i politički čistog karaktera i dokazane lojalnosti, kao i veći dio opozicije, naime njena liberalna frakcija, koja samo u borbi sa vladom ide ruku o ruku zajedno s nacionalnom frakcijom, ali se od nje dijeli u nacionalnim pitanjima. Dok su zagovornici aneksije većinom mlađi, neiskusni ljudi, više ili manje prljavog moralnog i političkog glasa, koji su nekoć za talijanskom stvari s jednakim žarom težili, kako sada teže za Hrvatskom, i koji, što naročito treba naglasiti, nemaju ništa da izgube.«

»Premda ovdašnji autonomisti žive u uvjerenju, da oni zastupaju prave interese zemlje, da predstavljaju nepatvorenu volju naroda i da prema tome zaslužuju povjerenje vlade, svejedno se među njima od vremena na vrijeme čuju izrazi zabrinutosti, da bi carski manifest u svojim konzekvencijama ipak mogao dovesti do njihova poraza i trijumfa protivnika.«

»Ovim se brigama pridružuju i crni pogledi na posljedice takva događaja, i mnogostruke kušnje njihove strpljivosti, kojima se oni vide izloženi od strane aneksionista, koji su novom razuzdanom smjelošću svoje glave podigli, neprestanim i neumjerenim ispadima na sve, koji drugačije misle, ili za koje se zna da su prijatelji vlade.«

»Trebalo bi u istinskom interesu države i pokrajine duboko požaliti, kad bi visoka vlada našla za potrebno, uslijed zaglušne njihove buke, da dade koncesije, koje u pravom smislu riječi nisu opravdane, jednoj frakciji, koja već unaprijed izaziva opravdano nepovjerenje, čije tendencije, koje teže za zadovoljenjem egoističkih i ambicioznih ciljeva, nemaju nikakvog pravog moralnog temelja, i čije perfidno i razuzdano ponašanje izaziva zaprepašćenje svih naobraženih krugova.«

Sudbena bi istraga doskora trebala da javno pokaže, da nisu, kako se općenito misli, krvavi događaji prilikom općinskih izbora u Stonu,

Kninu i Drnišu jedna od više puta utvrđenih posljedica agitacije spomenute frakcije.

»Javljaju se kombinacije i glasine, koje dovode u vezu reforme, koje se očekuju, i ukidanje ili smanjivanje izvjesnih služba i nadleštava, i to uvelike uznemiruje ne samo činovnički svijet, nego i stanovnike glavnoga grada, koji od njih imaju svoju glavnu zaradu.«

Ostali dio izvještaja odnosi se na pitanja, koja nas ovdje ne interesiraju. Ali je od velikog interesa, da je taj izvještaj policajnog direktora Garinfa potvrdio potpredsjednik namjesništva Lapenna stime, da on odgovara istini.

Mi smo ga naročito iznijeli, da se vidi, kako su se svijesno od strane dalmatinskih vladinih pristaša službeno klevetali njihovi protivnici, i nazivali se čak nemoralnima.

Ali takav bi izvještaj bio konvenirao Schmerlingovoj vladi, no on nije odgovarao duhu Belcredijeve vlade, i možda je upravo takav izvještaj uvjerio novu vladu, da je potrebno, da se u Dalmaciji izmijene glavne ličnosti na namjesništvu. Ta šta su mogle da smetaju Belcredijevu ministarstvu težnje dalmatinskih narodnjaka za sjedinjenje s Hrvatskom, kad je ono započelo golem posao sporazumijevanja s Madžarima. Štoviše njemu je i trebalo da se u Dalmaciji popusti narodnjacima, da dade Hrvatima nove nade, da bi do sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom doista moglo da dođe. Na Dalmaciju je osim toga preko Hrvatske polagala svoja prava i Ugarska kruna, pa bi i dalje nasilno pomaganje autonomaša moglo da i na toj strani smeta.

Sve to prinukalo je vladu, da penzioniše Mamulu i imenuje za novog namjesnika generala baruna Filipovića.

PENZIONIRANJE MAMULE I PREMJEŠTAJ LAPENNE. NOVI NAMJESNIK FILIPOVIĆ

U Dalmaciji se nije s početka ni najmanje osjetila promjena na bečkom ministarstvu: sve je ostalo pri starom: namjesnik barun Mamula i potpredsjednik namjesništva Lapenna, koji je bio još neobjektivniji od Rosznera.

Kad je početkom oktobra stigla u Dalmaciju vijest, da je namjesnik Mamula penzioniran, nasta u liberalnim redovima pravo veselje. Sad su se i Dalmatinci nadali, da će se promijeniti način upravljanja i u Dalmaciji, u kojoj je sve dosada stvarno vladala birokracija. »Nazionale« ističe, da je najvažnije, da novi namjesnik bude nepristran prema svim strankama.

17. oktobra imenovan je za novog namjesnika Dalmacije barun Filipović, dosada brigadir u Dubrovniku. O njemu su dubrovački narodnjaci, koji su ga dobro poznavali, širili najbolje vijesti, i oslanjajući se na te vijesti, bili su i ostali narodnjaci i liberalci u Dalmaciji zadovoljni s tim imenovanjem.

Čim je Filipović imenovan za namjesnika, odmah je predložio vladi, da premjesti Lapennu i okružnog poglavara Alesanija, »obzirom na sadašnje političke odnose i raspoloženje, koje sada vlada u Dalmaciji«. Filipović ističe, da su oni kao činovnici vrijedni i čestita karaktera i da ih treba premjestiti isključivo zbog političkih prilika, pa zbog toga moli, da se s njima obzirno postupa.

U svom izvještaju od 20. oktobra državni ministar grof Belcredi prihvaća prijedlog Filipovićev i dodaje, »da su Lapenna i Alesani u posljednje 4 godine bili uzeli tako izazovno držanje, da im je sada jedva moguće da razviju onu posredujuću djelatnost, koju treba da razvijaju kao vladini organi.«[25]

Isto takvo veselje kao ono, kad je penzioniran Mamula, javilo se i na vijest, da je Lapenna smijenjen s položaja potpredsjednika namjesništva i vraćen u sudbenu struku. Za novog potpredsjednika imenovan je Stjepan Dojmi, kotarski poglavar u Kotoru. I umirovljenje Alesanija, tada kotarskog poglavara u Splitu, djelovalo je dobro na dalmatinske narodnjake i liberalne autonomaše.

Sada su bili pušteni na slobodu oni, koji su bili zbog izbora uhapšeni, dr. Miho Klaić bio je vraćen kao profesor na zadarsku gimnaziju. To je sve pokazalo, da se misli u Dalmaciji promijeniti sistem, pa je veselje zbog toga bilo dvostruko.

Zasjedanje novog dalmatinskog sabora počelo je 23. novembra 1865. Prije toga bijahu još izabrani na mjesto onih, koji su bili dobili dva mandata: dr. K. Vojnović, Pavlinović i V. Didolić.

Već nakon prvih sjednica bio je napadaj na Lapennu tako žestok, da je on ne samo položio dužnost izvjestitelja za adresu, za što ga je bila većina izabrala, nego se i zahvalio na mandatu. Za novog izvjestitelja biran je Bajamonti. On je izradio nacrt adrese, u kojem se molio vladar, da uspostavi ustav, koji je sistiran 20. septembra. Protiv nacrta adrese govorio je Klaić, jer ne može da žali obustavu ustava, koji je protivan narodnim interesima Dalmacije. Pri glasanju o adresi narodnjaci su se ustegli, a protiv nje su glasali: Galvani, Radmili i Rossignoli. Bez drugih većih zaključaka zatvoren je ovaj sabor.

Iskreno veselje narodnjaka zbog promjene na čelu dalmatinskog namjesništva odražava se u pisanju »Nazionala« krajem 1865. g. »Sada nema više« – piše Nazionale – »ko razdvaja Dalmatince u različite tabore, i da štetuje jednoj strani a bez ikakovih uzvišenih ciljeva. Pobjeditelja i pobjeđenika više nema, već sinova jedne domovine, braće, koju veže građanska dužnost na izmjeničnu ljubav i poštovanje.« »Prijatelji sadašnjeg ministarstva i nove pokrajinske uprave, mi ćemo ipak očuvati svu našu neodvisnost. Prirođenom nam otvorenošću kazat ćemo, kad bude potrebno, svoj sud o vladinim djelima, koja ne bismo mogli ni smjeli odobriti.«[26]

[25] HHSA St. Min. 20 okt. 1865.
[26] Il Nazionale 1865. god., v. Jub. br. str. 100.

U idućoj godini 1866. odmah na početku piše »Nazionale«, da je namjesnik Filipović svojim dosadašnjim radom stekao simpatije i da će mu to olakšati upravu zemlje. Neka se drži iznad stranaka i ne dopušta birokraciji, da ona sebe smatra strankom.[27]

Novo je zasjedanje dalmatinskog sabora otvoreno u februaru 1866. godine. Narodnjaci su u sjednici 3. februara podnijeli interpelaciju na vladu o ravnopravnosti obaju jezika u školama i sudovima. Od autonomaša, članova liberalne stranke, potpisao je interpelaciju jedino Machiedo. Interesantna je bila rasprava o potpori, koju ima da daje pokrajina dijecezanskim školskim nadzornicima. Protiv toga ustao je Klaić, ističući, da ne treba da se crkva miješa u prava države i njene dužnosti, nego neka vrši svoje dužnosti na duhovnom polju. Biskupi Maupas i Zaffron napadoše Klaića vrlo žestoko. Nato je kazao Vojnović: »Neka se dijecezanskim nadzornicima ostavi nadzor nad vjeronaukom, jer je to posao crkve; ali, kad se radi o općoj obuci, nastupa pravo države i općine. Kad ove dvije osebnosti (crkva i država) budu podijeljene, kler će imati svoj djelokrug, u kojemu ga ostavljamo suverenom, a svetovno društvo imat će svoj, u kojemu će samo biti gospodar.«[28]

IL DALMATA

10. marta 1866. izašao je prvi broj novoga lista »Il Dalmata« – Dalmatinac – na talijanskom jeziku, glasila autonomaško-slavenske stranke. Program lista bio je izrečen u uvodnom članku:

»Slaveni ne samo po plemenu, nego i srcem i osjećajima, mi smo prvi, koji proglašujemo zakonito srodstvo veza, koje nas spajaju sa drugim našim sunarodnjacima. Ovih naših sunarodnjaka ima preko šezdeset milijuna; iako se ne zovu Dalmatinci, svi su ipak naša braća, svi sinovi velike zajedničke majke. Ponosni plodnom snagom pradavnog debla, iz kojega ističemo, mi prvi tvrdimo, da rodoslovno stablo naše Nacije ne pruža samo svoje korijenje od Jadranskih obala do velebitskih podanaka. Ovo korijenje prolazi ispod neplodnih planina, koje okružuju Dalmaciju i pruža se daleko naprijed prema sjeveru i istoku. – Ponavljamo, niko ne osjeća više od nas princip narodnosti; pa, ako nas dobro otačbine ne će odvraćati od sjedinjenja s Hrvatima, mi ćemo biti najuporniji da ga tražimo ...«[29]

Ali taj program lista nije nimalo odgovarao njegovu kasnijem pisanju, kojemu je bila svrha, da pocijepa liberalnu stranku i okupi ponovo u jednu stranku sve autonomaše.

[27] Ibid.
[28] Il Nazionale, Jub. br. N. L. st. 100.
[29] Il Dalmata br. 1–1.